

# Magdalena Dźwigał

---

## Dokumenty organów bezpieczeństwa byłego powiatu chojeńskiego w zasobie Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie

---

Rocznik Chojeński 3, 299-304

---

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach  
dozwolonego użytku.

Magdalena Dźwiągł

*Szczecin*

# DOKUMENTY ORGANÓW BEZPIECZEŃSTWA BYŁEGO POWIATU CHOJEŃSKIEGO W ZASOBIE INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ W SZCZECINIE

Na podstawie ustawy z dnia z dnia 18 grudnia 1998 r. Instytut Pamięci Narodowej zobligowany został do przejścia i zgromadzenia w swoim zasobie dokumentów, jak również zbiorów danych, rejestrów i kartotek wytworzonych przez komunistyczne organa bezpieczeństwa państwa w okresie od 1944 do 1990 roku<sup>1</sup>. Materiały te stanowią interesujący zbiór źródeł dla szerokiego spektrum badaczy, w tym również dla historyków zajmujących się historią regionalną.

Po zakończeniu wojny powiat chojeński stanowił obszar tzw. Ziemi Odzyskanych, na których równocześnie z organizacją polskiej administracji swoją działalność rozwinął aparat bezpieczeństwa państwa. Działania policji politycznej były na bieżąco dokumentowane, a powstały w ten sposób materiał aktowy archiwizowany. Różnorodność dokumentacji dotyczącej powiatu chojeńskiego, zgromadzonej w zasobie szczecińskiego Oddziału IPN, jest naprawdę duża. Należy do niej m.in. dokumentacja Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, dokumentacja paszportowa, Rejestry Śledztw i Dochodzeń, akta Zwiadu WOP

---

<sup>1</sup> Na mocy ustawy w zasobie IPN gromadzone są również dokumenty organów więziennictwa, sądów i prokuratur, mówiące o represjach, jakich dopuścili się ich funkcjonariusze z pobudek politycznych, a także organów bezpieczeństwa III Rzeszy Niemieckiej i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Ustawa precyzuje również, jakie jednostki należy traktować jako organa bezpieczeństwa państwa. Zob.: DzU 1998 r., nr 155, poz. 1016.

czy akta wymiaru sprawiedliwości. Jednak najciekawszą część zbioru stanowią akta administracyjne, agenturalne, operacyjne oraz śledcze wytworzone przez jednostki UB i SB, działające na terenie powiatu w latach 1945–1990<sup>2</sup>.

Niniejszy artykuł prezentuje wyniki wstępnej kwerendy przeprowadzonej w tych materiałach. Z uwagi na fakt, iż struktura organów bezpieczeństwa państwa ulegała licznym organizacyjnym i administracyjnym przeobrażeniom, autorka zdecydowała się również na krótkie przedstawienie dziejów aktotwórcy. Ponieważ rok 1975 stanowi wyraźną cezurę zarówno dla historii obszaru powiatu chojeńskiego, jak i sposobu powstawania i archiwizacji dokumentacji SB na tym terenie, wyniki kwerendy zostały przedstawione w dwóch częściach, obejmujących okresy: 1945–1975 i 1975–1990.

Na terenie powiatu chojeńskiego jednostki komunistycznego aparatu represji zorganizowano w 1945 roku<sup>3</sup>. Ich siedzibą od początku było Dębno. Jednostce powiatowej podlegały posterunki Milicji Obywatelskiej<sup>4</sup>, których liczba ulegała zmianie w zależności od okresu i zapewne stopnia zaawansowania osadnictwa. Zlokalizowane były w Chojnie, Dębnie, Trzcińsku Zdroju, Mieszkowicach, Boleszkowicach, Moryniu, Cedyni, Warnicach<sup>5</sup>, Brwicach, Nawodnej, Kostrzynie<sup>6</sup>.

W latach 1945–1954 w Dębnie funkcjonował Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (PUBP), przemianowany w 1954 r. na Powiatowy Urząd ds. Bezpieczeństwa Publicznego. Przeprowadzona w 1956 r. reorganizacja, mająca na celu zmianę wizerunku skompromitowanego resortu, doprowadziła do powstania Służby Bezpieczeństwa (SB). Jej jednostki podlegały komendantom wojewódzkim MO, a więc zostały niejako ukryte w ich organach. W rzeczywistości kierowane były przez zastępców komendantów ds. SB. Na szczeblu powiatu działała Powiatowa Komenda Milicji Obywatelskiej z Referatem ds. SB.

Ważne zmiany przyniosła przeprowadzona w 1975 r. reforma administracyjna kraju. Likwidacji uległ powiat chojeński. Jego terytorium podzielone zo-

<sup>2</sup> Część kwerendy dotyczącej materiałów wytworzonych po 1975 r. obejmuje administracyjny obszar byłego powiatu chojeńskiego.

<sup>3</sup> Najstarsze zachowane sprawozdanie szefa PUBP w miejscowości Dąb Nowy opatrzone jest datą 6 listopada 1945 r. i dotyczy okresu od 27 października do 17 grudnia 1945 r. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie, (dalej AIPN Sz), 008/238, t. 1, k. 1.

<sup>4</sup> Warto podkreślić, że do 1954 r. w skład resortu Ministerstwa Publicznego wchodziły takie jednostki, jak: Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (UB), Milicja Obywatelska (MO), Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej (ORMO), Straż Przemysłowa, Straż Więzienna, Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW) oraz Wojska Ochrony Pogranicza (WOP).

<sup>5</sup> Gmina Warnice do 1954 r., kiedy wprowadzono administracyjny podział na gromady, podlegała powiatowi chojeńskiemu.

<sup>6</sup> W 1946 r. Kostrzyn wyłączono z obszaru powiatu chojeńskiego.

stało pomiędzy dwa województwa. Gminy Boleszkowice i Dębno weszły w skład województwa gorzowskiego, natomiast gminy Cedynia, Chojna, Mieszkowice, Moryń i Trzcieńsko-Zdrój pozostały w województwie szczecińskim. Zmiany te wymusiły kolejną reorganizację SB. Zlikwidowano jej jednostki terenowe. Oznaczało to, że strukturalne organy SB funkcjonowały jedynie na szczeblu ministerialnym (MSW) i wojewódzkim wewnątrz komend wojewódzkich MO. Dopiero wraz z reformą gen. Czesława Kiszcza z 1983 r. odbudowano jej struktury w terenie. Odkonduło się to poprzez podział województwa na rejony, w których następnie utworzono Rejonowe Urzędy Spraw Wewnętrznych (RUSW). Posterunki MO gmin byłego powiatu chojeńskiego podlegały odtąd RUSW w Gryfinie (woj. szczecińskie) oraz RUSW w Myśliborzu (woj. gorzowskie). W lutym 1990 r. zlikwidowano terenowe jednostki SB<sup>7</sup>.

## Dokumentacja wytworzona w latach 1945–1975

Kwerenda w dokumentach wytworzonych w latach 1945-1975 przez PUBP, PUds.BP, Referat ds. SB Komendy Powiatowej w Dębnie nie przysparza większych trudności. Podejmowane przez powiatowe organy UB/SB w Dębnie sprawy wymagały rejestracji operacyjnej, dokonywanej na szczeblu wojewódzkim. Również akta spraw zakończonych przekazywane były do archiwum SB/UB w Szczecinie. Analiza dzienników rejestracyjnych, jak i dzienników archiwalnych, pozwala w zadowalający sposób zbadać stan zachowania dokumentacji powstałej w tym czasie<sup>8</sup>.

Materiały aktowe wytworzone przez UB/SB archiwizowane były w ścisłym związku z ich kategorią, wynikającą z instrukcji pracy operacyjnej<sup>9</sup>. W ten

<sup>7</sup> Więcej na temat organizacji i struktury UB/SB zob. *Twarze szczecińskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa województwa szczecińskiego*, red. P. Knap, M. Ozga, M. Stefaniak, Szczecin 2008; *Twarze gorzowskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Gorzowie Wielkopolskim*, oprac. P. Skubisz, Szczecin 2008.

<sup>8</sup> Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że specyfika pracy aparatu bezpieczeństwa, polegająca w głównej mierze na kontroli społeczeństwa, wymusiła utworzenie rozbudowanego systemu ewidencji operacyjnej. Stworzono system rejestrujący osoby i sprawy będące w zainteresowaniu UB/SB. Do podstawowych form ewidencji zaliczyć można: kartoteki, dzienniki rejestracyjne, archiwalne czy korespondencyjne. Analiza pozostałych tam często lakonicznych zapisów jest dziś o tyle istotna, że dokumentacja aktowa, przechowywana w archiwum, była regularnie brakowana (niszczona).

<sup>9</sup> „Praca operacyjna – działania funkcjonariuszy SB polegające na zdobywaniu informacji o osobach, zdarzeniach i zagadnieniach celem zapobiegania, wykrywania i zwalczania wrogiej działalności”. Ł. Kamiński, *Lingua securitatis*, w: *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006, s. 396.

sposób doprowadzono do merytorycznego podziału dokumentacji. Dzięki temu sygnatura akt, a dokładnie jej część oznaczona cyfrą rzymską, informuje o charakterze znajdującej się w niej dokumentacji. Oto podział na cztery podstawowe serie akt: I - akta osobowych źródeł informacji, II - akta operacyjne, III - akta śledcze, IV - akta spraw obiektowych. Jednakże w przypadku archiwum w Szczecinie pod znakiem IV archiwizowano dokumentację administracyjną, a akta spraw obiektowych otrzymywały oznaczenie II.

Jest to przejrzysty podział, który ułatwił selekcję i typowanie dokumentów poddanych następnie kwerendzie. Na podstawie posiadanych przez Oddziałowe Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów (OBUiAD) IPN w Szczecinie dzienników archiwalnych ustalono, że w latach 1945–1975 działające na terenie powiatu chojeńskiego organa UB/SB przekazały do archiwum 304 sprawy oznaczone symbolem I, czyli akta osobowych źródeł informacji (informatorów, agentów) czy dysponentów lokali kontaktowych. Wszystkie oznaczone tym symbolem akta zostały następnie wybrakowane<sup>10</sup>.

Analiza dzienników archiwalnych akt II byłego Wydziału „C” KW MO/WUSW<sup>11</sup> w Szczecinie wykazała 235 zapisów ewidencyjnych, mówiących o archiwizacji akt spraw operacyjnych (w tym czasie były to m.in.: sprawa agenturalna na osobę, sprawa obiektowa, sprawa poszukiwawcza na osobę). Z tej liczby jedynie 43 sprawy, wytworzone przez UB/SB w Dębnie, znalazły się w zasobie archiwalnym IPN w Szczecinie. Są to sprawy dotyczące rozpracowania operacyjnego mieszkańców powiatu. Tematyka ich jest w zasadzie kilkuwątkowa i dotyczy m.in.: podejrzeń o szpiegostwo i współpracę z wywiadami obcych państw, działalności w organizacjach niepodległościowych (AK, WiN), przynależności do UPA, rewizjonizmu niemieckiego czy członkostwa w związku wyznaniowym Świadków Jehowy.

Z kolei według zapisów ewidencyjnych w dziennikach archiwalnych akt III b. Wydziału „C” KW MO/ WUSW w Szczecinie do archiwum złożono 197 spraw śledczych. Uściślając, akta kontrolno-śledcze stanowiły pierwotnie akta operacyjne. W momencie gdy rozpracowanie kończyło się skierowaniem sprawy do prokuratury, do akt II dołączano dokumentację ze śledztwa i w ten sposób powstawały akta śledcze (III). Jedynie trzy takie sprawy, liczące w sumie 9 jednostek aktowych, znajdują się obecnie w za-

<sup>10</sup> Mowa tutaj o procesie niszczenia akt, którym upłynął okres przechowywania w archiwum i które nie przedstawiały już żadnej wartości operacyjnej i historycznej.

<sup>11</sup> „C” był to pion administracyjno-archiwalny SB. W komendach wojewódzkich MO, później w WUSW, działał w randze wydziału. Pion ten zajmował się gromadzeniem, przechowywaniem i obsługą dokumentacji archiwalnej oraz prowadzeniem kartotek i ewidencji operacyjnej. Ł. Kamiński, dz. cyt., s. 395.

sobie archiwalnym szczecińskiego IPN. Są to akta dotyczące działających na terenie powiatu chojeńskiego młodzieżowych organizacji o charakterze niepodległościowym.

Akta administracyjne (IV) – pod tym określeniem odnaleźć można zróżnicowany materiał źródłowy, poczynając od akt normatywnych poprzez materiały analityczne, statystyczne, sprawozdania protokoły raporty, meldunki, rozkazy, notatki służbowe itd. Cytując Filipa Musiała: „Akta administracyjne powinny (...) stanowić dla każdego badacza <<akta pierwszego kontaktu>>. To dzięki nim można uzyskać podstawowe informacje dotyczące struktury, charakteru i sposobu działania, a nawet obsady personalnej danej instytucji czy komórki”<sup>12</sup>.

Zgromadzona w zasobie szczecińskiego Oddziału IPN dokumentacja administracyjna, wytworzona przez jednostki UB/SB w Dębnie, obejmuje 18 pozycji liczących 34 jednostki aktowe. Są to m.in.: sprawozdania i raporty, meldunki, protokoły z odpraw. W aspekcie przedstawionego powyżej bardzo szczupłego stanu zachowania materiałów archiwalnych jest to nieocenione kompendium wiedzy nie tylko na temat funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa, ale również wielu innych dziedzin życia powiatu chojeńskiego.

Przesyłane na szczebel wojewódzki sprawozdania i raporty zawierają charakterystykę prowadzonych spraw i osób będących w zainteresowaniu organów bezpieczeństwa. Dopiero analiza tych materiałów pozwala zauważyć, jak ogromna ilość informacji została zniszczona. Szczególnie ciekawe są opracowywane przez funkcjonariuszy tzw. charakterystyki kontrwywiadowcze powiatu. Dotyczyły one różnych zagadnień, m.in. zabezpieczenia operacyjnego lotniska radzieckiego w Chojnie, zabezpieczenia kontrwywiadowczego powiatu czy sytuacji panującej w środowisku kleru.

Na uwagę zasługują również źródła pochodzące z pierwszego powojennego okresu. Można w nich znaleźć co prawda szczątkowe, ale bardzo ciekawe informacje dotyczące organizacji służby bezpieczeństwa, jak również procesu osadnictwa polskiego, wysiedlenia ludności niemieckiej, zwalczania legalnej (PSL) i nielegalnej opozycji politycznej. Stosunkowo dobrze zachowany jest stan akt dotyczący zabezpieczenia operacyjnego przebiegu referendum w 1946 roku.

<sup>12</sup> F. Musiał, *Zamiast wprowadzenia: archiwalia komunistycznego aparatu represji*, w: *Wokół tezek...*, s. 39.

## Dokumentacja wytworzona w latach 1975–1990.

Po zlikwidowaniu terenowych jednostek SB ich zadania przejęły jednostki szczebla wojewódzkiego. W związku z powyższym rejestracja spraw, jak i ich archiwizacja, odbywały się w oparciu o wydziały KWMO w Szczecinie i Gorzowie Wlkp. Oznacza to, że w dziennikach rejestracyjnych i archiwalnych umieszczono informację, który wydział prowadził daną sprawę. Rejestracja spraw i archiwizacja dokumentacji RUSW również odbywała się na szczeblu wojewódzkim. Stąd też w dziennikach archiwalnych byłego Biura „C” WUSW w Szczecinie i Gorzowie Wlkp. odnaleźć można zapisy mówiące o prowadzeniu spraw przez RUSW w Gryfinie czy odpowiednio RUSW w Myśliborzu. Utrudnia to znacznie „wyluskanie” spraw dotyczących terenu byłego powiatu chojeńskiego i powoduje, że ustalenie na podstawie pomocy ewidencyjnych stanu zachowania tych dokumentów zarchiwizowanych w Wydziale „C” SB w Szczecinie i Gorzowie Wlkp. jest praktycznie niemożliwe. Oczywiście można dotrzeć do pojedynczych akt, chociażby na podstawie danych personalnych.

W zbiorze dokumentów zarchiwizowanych przez Wydział „C” KWMO/WUSW odnaleziono szczególnie interesującą jednostkę aktową. Jest to „Wykaz materiałów archiwalnych w rozbiciu na zagadnienia”<sup>13</sup>, zawierający podzielony tematycznie spis mieszkańców powiatu chojeńskiego, którzy znaleźli się w zainteresowaniu aparatu bezpieczeństwa. Poszczególne działy dotyczą m.in.: szpiegostwa, przynależności do nielegalnych organizacji po zakończeniu wojny, szkodnictwa i sabotażu, zdrady ojczyzny czy listę osób zbiegłych za granicę.

\* \* \*

Jak już wcześniej wspomniano, wyniki przeprowadzonej kwerendy w żaden sposób nie wyczerpują tematu. Powyższe ustalenia mogą stanowić jedynie punkt wyjścia do dalszych badań archiwalnych lub posłużyć jako materiał orientacyjny dla osób zajmujących się powojenną historią ziemi chojeńskiej. Warto również zaznaczyć, iż dokumenty dotyczące obszaru powiatu chojeńskiego, wytworzone przez organa bezpieczeństwa państwa znajdują się również w warszawskim zasobie IPN.

<sup>13</sup> AIPN Sz, 008/0159/8, t. 6.